

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет спеціальної освіти та соціально-гуманітарних наук
Кафедра психології та соціальної роботи

КВАЛІФІКАЦІЙНА (МАГІСТЕРСЬКА) РОБОТА

Соціально-психологічні фактори асертивної поведінки підлітків

Виконала студентка групи Пм-2
спеціальності 053 Психологія
Поклад Олена Валентинівна
Керівник: ___ Панов М. С.
Рецензент: ___ Велитченко Л. К.
Нормоконтроль ___ Поліна Бондар

Запоріжжя
2024

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 90 с., 7 табл., 1 рис., 85 джерел.

Об'єкт дослідження – асертивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – соціально-психологічні фактори, що впливають на асертивну поведінку підлітків.

Мета дослідження: дослідити соціально-психологічні фактори, що впливають на асертивну поведінку у підлітковому віці та запропонувати програму психологічного супроводу розвитку асертивності в підлітковому віці.

Роботу присвячено вивченню соціально-психологічних факторів асертивної поведінки підлітків. Встановлено, що системоутворювальними феноменологічними факторами асертивності є системна взаємодія суб'єктності та емпатії як інтегративної особистісної властивості. Їх синергетичне функціонування забезпечує найоптимальніший варіант розвитку та прояву феномена в юнацькому віці у вигляді емпатійної суб'єктності. Показано, що асертивність емпатійного суб'єкта є динамічною системою, яка має складну ієрархічну структуру і проявляється на афективному, когнітивному, конативному, суб'єктному та світоглядному рівнях.

Методи дослідження:

– теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення, абстрагування, систематизація наукових матеріалів, підпорядкованих завданню виявлення основних методологічних підходів та теоретико-емпіричного вивчення асертивності з метою концептуалізації даного феномена;

– емпіричні: констатувальний експеримент, спостереження, опитування, тестування з метою діагностики факторів асертивності та ідивідуально-психологічних характеристик особистості;

– методи математичної обробки емпіричних даних.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ, АСЕРТИВНА ПОВЕДІНКА,
ПІДЛІТКИ.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціально-економічні та політичні процеси, що відбуваються в останні десятиліття в Україні привели до переосмислення значущості багатьох як індивідуальних, так і суспільних цінностей, зміни соціальних стереотипів та міжособистісної взаємодії. Асертивність як готовність особистості відстоювати власну позицію, навіть у тих випадках, коли вона суперечить позиції більшості, наразі набуває особливого значення в соціумі зі значним арсеналом засобів тиску, маніпуляцій і підкорення волі індивіда. Зважаючи на це, готовність та вміння відстоювати власну позицію й діяти незалежно від думки більшості можуть бути доленосними, як для окремої людини, так і суспільства загалом. Отже, проблема асертивності, асертивної поведінки в сучасному суспільстві стає особливо актуальною як у соціальному, так і в наукових аспектах.

В середині двадцятого століття під впливом основних положень гуманістичної психології (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Фромм), гештальттерапії (Р. Перлз), неофрейдизму (В. Райх, К. Юнг), транзактного аналізу (Е. Берн), соціально-когнітивного напрямку (А. Бандура), в працях представників біхевіоральної школи (Р. Альберті, Дж. Вольпе, М. Еммонс, А. Лазарус, Е. Солтер) з'явилися поняття асертивності, асертивної поведінки та було репрезентовано перші їх концепції.

У пострадянських та вітчизняних соціально-психологічних дослідженнях асертивність вивчалась спочатку в рамках таких синонімічних понять як самоствердження, впевненість, переконання, нонконформізм, адекватність, високий самоконтроль тощо, а згодом її розглядають як якість особистості: інтегративну (О. Леонтьєв, Л. Марчук, С. Медведєва, Н. Подоляк), суб'єктну (Л. Алексеєва, І. Лебедева, В. Шамієва), системну ієрархічну властивість особистості (Т. Ульянова), комплексну інтегральну

характеристику особистості (Л. Марчук, І. Нагаєвська, Л. Ніколаєв), ототожнюють з окремими особистісними характеристиками (В. Крючков, Л. Курганська, Г. Парамонова, В. Ромек).

Асертивна поведінка та асертивність вивчаються особливості її розвитку у підлітків в різних умовах соціалізації (Л. Ніколаєв), особливості її взаємозв'язків з різноманітними психологічними та соціально психологічними феноменами у старшому дошкільному віці (Ю. Шильцова), підлітковому (І. Попова, Л. Оганян, М. Ротерен, В. Шейнов), ранньому підлітковому (А. Джинсі), зрілому підлітковому (С. Мельничук, Є. Хохлова) віці. Низка досліджень присвячена розвитку асертивності та асертивної поведінки в умовах соціально- психологічного тренінгу, зокрема з підлітками (С. Кривцова, Є. Мухаматуліна) та старшокласниками (Г. Прихожан).

Незважаючи на достатнє опрацювання проблематики асертивності та підвищення інтересу до неї в останні роки серед українських психологів (О. Брюховецька, Т. Дріга, В. Лучків, Л. Марчук, С. Мельничук, В. Мойсеєнко, І. Нагаєвська, Л. Ніколаєв, Н. Подоляк, О. Саннікова) поза увагою залишаються питання комплексного підходу до дослідження асертивності в підлітковому віці. Існує термінологічна невизначеність самого поняття асертивність, відсутність єдиної точки зору на її зміст і структуру, особливостей її розвитку в цьому віковому періоді, тоді як вивчення даного аспекту проблеми відкриває нові можливості оптимізації особистісного становлення молоді людини, її життєвого самовизначення шляхом цілеспрямованого впливу на розвиток асертивних характеристик, асертивної поведінки з урахуванням індивідуально-психологічних властивостей особистості. Отже, соціальна значущість та недостатня розробленість теоретичних та практичних аспектів проблеми визначили вибір теми дослідження «Психологічні фактори асертивної поведінки підлітків».

Об'єкт дослідження – асертивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – соціально-психологічні фактори, що впливають

на асертивну поведінку підлітків.

Мета дослідження: дослідити соціально-психологічні фактори, що впливають на асертивну поведінку у підлітковому віці та запропонувати програму психологічного супроводу розвитку асертивності в підлітковому віці.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні підходи до проблеми асертивності в підлітковому віці.
2. Емпірично дослідити психологічні фактори щодо розвитку асертивності впродовж підліткового віку.
3. Виявити специфіку впливу індивідуально-психологічних властивостей, зокрема, рівня емпатійного розвитку особистості на становлення феноменологічних та структурно-динамічних характеристик феномену.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму психологічного супроводу розвитку асертивності в підлітковому віці.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення, абстрагування, систематизація наукових матеріалів, підпорядкованих завданню виявлення основних методологічних підходів та теоретико-емпіричного вивчення асертивності з метою концептуалізації даного феномена;
- емпіричні: констатувальний експеримент, спостереження, опитування, тестування з метою діагностики факторів асертивності та індивідуально-психологічних характеристик особистості;
- методи математичної обробки емпіричних даних.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження стали положення, що дозволяє розглядати особистість як співавтора свого життя (Д. Леонт'єв, В. Роменець, Т. Титаренко, Н. Чепелева), принцип системно структурного

підходу до розвитку особистості (Б. Ананьєв, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Максименко), теорії особистості, які розглядають її як суб'єкта активності та вільної моральної дії, саморозвитку (І. Бех, І. Булах, С. Рубінштейн, В. Татенко), положення психологічної науки про природу і сутність емпатії (Л. Журавльова, К. Роджерс, І. Юсупов).

Експериментальна база: Запорізька гімназія № 30 Запорізької міської ради.

Практичне значення дослідження полягає у створенні психодіагностичного інструментарію для дослідження соціально психологічних факторів асертивності в підлітковому віці; розробці програма особистісно-емпатійної регуляції розвитку асертивності особистості.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел загальною кількістю 85. Загальний обсяг 90 сторінок, основного тексту – 79.

ВИСНОВКИ

У ході нашого дослідження ми дійшли до наступних висновків:

1. Асертивність – це інтегративна властивість особистості проявляти емпатійну суб'єктність в організації власної життєдіяльності в системі «людина – людина». Емпатійна суб'єктність – це системна взаємодія консонансних (однієї модальності) емпатійних переживань та суб'єктних властивостей особистості. Асертивність проявляється на афективному, когнітивному, конативному, суб'єктному та світоглядному рівнях. Афективний, когнітивний та конативний компоненти репрезентують її процесуальність як психологічного феномена. Їх системна взаємодія при умові розвинутої інтегральної емпатії в поєднанні з суб'єктними характеристиками репрезентує суб'єктний компонент, а наявність активної життєвої позиції з емпатійною спрямованістю – світоглядний. Відповідно до рівней розвитку асертивності виділяються її типи: співчуваюча (афективна), пасивно-емпатійна, конструктивна, особистісно-смилова, емпатійна. В основі функціонування кожного з типів феномену лежать відповідні механізми: емоційне зараження, ідентифікація, особистісна рефлексія (співчуваюча асертивність); рефлексія, антиципація (пасивно-емпатійна); децентрація (конструктивна); моральна рефлексія, децентрація (особистісно-смилова); домінування системи пошуку активації (емпатійна). Основними функціями асертивності є адаптаційна, комунікативна, регуляторна, цілетвірна, консолідуюча.

2. Структурно-феноменологічні характеристики асертивності та їх динаміка мають наступні особливості розвитку в підлітковому віці:

– вікові: помірне позитивно-емоційне ставлення до власного Я

(афективний компонент) та рівень розуміння, усвідомлення свого внутрішнього світу (когнітивний компонент); вищі середнього рівня розвитку показники активної життєвої позиції (світоглядний) та суб'єктних характеристик (суб'єктний компонент); серед системи поведінкових стратегій підлітків (асертивні, конформні, пасивні, альтруїстичні, агресивні) асертивні є найуживанішими; домінуючі асертивні поведінкові стратегії мають наступну нисхідну ієрархію: автономність, ситуативна впевненість, компроміс, реальне сприяння не на шкоду собі, співпраця;

– динамічні: негативні тенденції в розвитку афективного компонента асертивності: знижується позитивне емоційне ставлення до себе, безумовне прийняття власної особистості; позитивні – когнітивного: зростає усвідомлення себе, власних потреб, устремлінь, особистісна рефлексія; позитивна динаміка показників конативного та світоглядного компонентів: зростає частота застосування стратегій співпраці та компромісу, збільшується напористість, активність; негативна динаміка показників суб'єктного: зниження потреби в самодетермінації, саморозвитку; суперечлива вікова динаміка поведінкових стратегій: тенденції до зростання ворожості в основі агресивних стратегій поведінки, зростання егоцентричності в динаміці асертивних стратегій, позитивна динаміка (гуманізація) пасивних форм поведінки, стабільність (відсутність достовірних змін) в конформних формах поведінки, позитивна динаміка альтруїстичних стратегій.

– гендерні: з віком у підлітків сформовуються, відповідно, маскулинні та фемінінні асертивні характеристики, відмічається нерівномірність в їх динаміці: позитивна вікова динаміка автономності та впевненості на фоні зменшення співпраці та реального сприяння як домінуючих поведінкових стратегій. Впродовж всього підліткового віку показники афективного та когнітивного компонентів у дівчат вищі, порівняно з хлопцями (дівчата більш схильні до самоприйняття, особистісної рефлексії, порівняно з хлопцями); дівчата, порівняно з хлопцями, мають вищі показники в конативних

асертивних стратегіях та показниках суб'єктного і нижчі – світоглядного компонентів асертивності. З'являються тенденції до андрогінності в пасивних і конформних стратегіях взаємодії: полярні тенденції вікової динаміки конформних стратегій поведінки: інфантильність, залежність та частота проявів співпереживання хлопців зростає, а дівчата стають більш незалежними; позитивна динаміка домінування стратегії пристосування в обох групах, проте хлопці більш схильні до пристосування, порівняно з дівчатами.

2. Доведено емпатійну детермінацію структурно-феноменологічних характеристик асертивності:

– рівень розвитку особистісної рефлексії, суб'єктності, частота домінування стратегій співпраці та компромісу достовірно вищі у високо- та середньоемпатійної молоді, порівняно з низькоемпатійною, а активність життєвої позиції проявляється більш тактовно та менш напористо у більш емпатійних, порівняно з менш емпатійними підлітками. Емпатійне корегування ініціативи, напористості в міжособистісній взаємодії більшою мірою відбувається у дівчат, порівняно з хлопцями. Лише самоприйняття осіб з різним рівнем розвитку емпатії не має достовірних відмінностей;

– визначено особливості впливу й взаємозв'язків рівня розвитку інтегральної емпатії та її форм на динаміку асертивності підлітків: найменшу кількість взаємозв'язків з емпатійністю мають показники афективного компоненту асертивності, найбільшу – суб'єктний (позитивний – зі співпереживанням, співчуттям, внутрішнім сприянням, реальним сприянням не на шкоду собі, альтруїзмом та загалом інтегральною емпатією); доведено, що співпраця як конативний компонент асертивності є більш конструктивною асертивною поведінковою стратегією, порівняно з компромісом; альтруїзм та інтегральна емпатія дещо нівелюють активну життєву позицію, напористість, їх егоцентричну спрямованість, а антиемпатія й індіферентність – підсилюють.

3. Отримані результати дослідження дозволяють представити емпіричну модель асертивності як емпатійної суб'єктності, в основі якої функціонує

система емпатійно-орієнтованих типів асертивності: співчуваюча (домінування афективних феноменів консонансних переживань з приводу почуттів Іншого на фоні позитивного самоприйняття, аутоемпатії), пасивноемпатійна (рефлексія, розуміння власного Я та моделювання емпатійноасертивних поведінкових стратегій), конструктивна (емпатійна взаємодія в процесі знаходження компромісів чи співпраці), особистісно-сміслова (сприймання Іншого як умови, а не засобу, власного благополуччя), емпатійна (потреба не лише у власному благополуччі, а й у блазі Іншого; гуманістичні ціннісні орієнтації, моральні особистісні цінності; активна емпатійна життєва позиція).

4. Асертивність в підлітковому віці репрезентується в найбільш конструктивних своїх формах за умови формування у них розвинутих відповідних форм емпатії засобами комплексного цілеспрямованого впливу що включає просвітницьку роботу та соціально-психологічний тренінг.

Консонансна емпатія виступає системоутворювальним чинником емпатійної асертивності та її компонентів. Ефективність авторської програми проявилась не лише у розвитку асертивних якостей, емпатійної асертивності та асертивної поведінки по закінченню формувального експерименту, а й у їх позитивній часовій динаміці. Отримані результати дозволили запропонувати психолого-педагогічні рекомендації батькам вчителям, психологам та молодим людям з розвитку емпатійної асертивності в підлітковому віці.